

MALATYA ŞEHİR ADI VE ŞEHRİN TARİHİ SÜREÇLERİ

Dr. Göknur AKÇADAĞ

I. MALATYA ŞEHİR ADI VE KURULUŞ YERİNDEKİ DEĞİŞİMLER

Anadolu'nun tarihî coğrafyası hakkında bilgi veren ilk ve Orta Çağ kaynaklarında Malatya ve civarı çok geniş bir şekilde tasvir edilerek jeopolitik önemi vurgulanan bir şehir olmuştur.¹ Burada dikkati çeken bir diğer durum, Malatya isminin bir kaç küçük değişiklik ve imla farklılığı haricinde köklü bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelebilmiş olmasıdır.²

Ovadaki dağınık yerleşim yerlerinden sonra Arslantepe'deki ilk yerleşim yerini niteleyen "*Melita, Milid*" şehrinden sonra, Romalıların bölgeye gelip karargâhlarını Arslantepe'nin 4 km. kuzeyinde kurmalarıyla şehir yeni yerinde ortaya çıkmıştır ve şehrin ilk yer değiştirme hadisesi yaşanmıştır.³ Malatya şehri son olarak Osmanlı Dönemi'nde yer değiştirmiş Romalıların kurduğu şehrin bakiyeleri günümüzde (Battal Gazi) Eski Malatya ilçesini teşkil etmiştir. Buraya hâlen halk arasında "*Aşşa şehir*" denilmektedir. Şehir 1838 senesinde Hafız Paşa'nın karargâhını burada kurmasıyla,⁴ bugünkü yerine yani *Asbuzu*'ya taşınmıştır.

1. Pline, *Histoire Naturelle De Pline VI*, (nşr. M. E. Lattre), Paris 1883, s. 239; Strabon, *Geographie VII*, (nşr. F. Lasserre), Paris 1975, s. 120; İbn Havkal, *Kitabü's-Surattü'l Arz I*, (nşr. J. H. Kramers), Leyden 1967, s. 208, 210; Ebu'l-Fida, *Takvimü'l-Buldan*, (nşr. M. Reinaud-M. G. De Slane), Beyrut 1840, s. 51, 234, 384; Kalkaşandî, *Subhü'l-Aşa*, IV, Kahire 1915, s. 79, İbn Hurdadbih, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (nşr. M. J. De Goeje), Beyrut, s. 97, 216; V. Minorsky, *Hudud al-Âlam*, London 1937, s. 21, 76, 149; Hamdullah Mustavvî, *Nuzhatü'l-Kulüb-Mezopotamia and Persia Under The Mongols* (nşr. G. Le Strange), London 1903, s. 49-50.

2. T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 7, 12; E. Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarında Yerleşim Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler", *Belleten X/3*, (Temmuz 1946), s. 381 vd.; A. Tanoğlu, "Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler", *Türk Coğrafya Dergisi II*, (Ankara 1943), s. 201 vd.; C. Yalvaç, "Malatya'nın İsmi", *Görüş Gazetesi*, (12. 12. 1962), s. 3-9; G. Akçadağ, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), *Malatya 2002*, s. 2 vd.; G. Akçadağ, "Malatya Adı ve Anlamı", *Malatya Kültür Dergisi S: 1*, (Ocak-Mart 1994), s. 3-14.

3. V. Chapolt, *La Prontière De l'Euphrate*, Paris 1907, s. 74-76; M. P. Charlesworth, *Trade-Routes and Commerce of the Roma Empire*, Cambridge 1924, s. 81; W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (M. Pektaş), İstanbul 1960, s.56, 305.

4. Tayyarzâde Ata Mehmed, *Tarih-i Ata*, III, İstanbul 1291, s.124 vd.; H.V. Moltke, *Türkiye Mektupları*, (nşr. H. Örs), İstanbul 1969, s.210 vd.

Kayseri yakınlarında, Kültepe höyüğünde yapılan kazılarda bulunan bazı çivi yazılı metinlerde "Melita" şeklinde yer alan⁵ Malatya adı, diğer bir kısım vesikada da "Malazia" ve "Malita" şeklinde geçmektedir.⁶ Bu isim Boğazköy'de bulunan Hitit tabletlerinde ise 'Maldia', 'Mal-diya / Maldija' biçiminde zikredilir.⁷ Bu iki farklı ifadeye izah getirme-mekle birlikte her ikisinin de aynı yeri, yani Malatya'yı işaret eden form-lar olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla aradaki farklılık okunmuş veya lehçe ayrılığından kaynaklanmış olmalıdır. Aslında Malatya şehri, bilhassa Geç-Hitit Dönemi'nde (MÖ,1200-700) Meliddu Devleti'nin merkezi olarak büyük bir değer kazanmıştır. Nitekim aynı döneme ait bir Kargamış kitabesinde Hitit hiyeroglifleri ile "öküz başı ve ayağı" ile ifade edilmektedir. Bu güçlü hayvanın Arslantepe'de bulunan kabartmalarda görüldüğüne dikkati çeken M. Sözen, bu kabartmalarda arabasına bir çift boğanın koşulduğu fırtına tanrısının tasvir edildiğini de ifade etmektedir.⁸ Asur İmparatorluk devri vesikalarında ise "Milidia, Melidia, Meli-te-a, Milid, Meliddu⁹ ve Melide",¹⁰ şeklinde tespit edilen bu isim, Urartu vesikalarında, "Melita" formunda yer almıştır.¹¹

5. F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1987, s. 241; M. Tuncel, "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, İstanbul 1981, s. 321.

6. B. Darkot, "Malatya", İA VII, s. 227; Ayrıca şehire Hititçe "Melitaş", Asurca "Miliddu", Yunanca "Melitene" denildiğini S. Gurstang'ın Index of Hitite Names adlı eserine dayanarak Abdulkadir İnan yazmıştır. Bkz. A. İnan, "Fuad Köprülü ve Yusuf Ziya Münakaşaları", Türk Kültürü IV/41, (Eylül 1966), s. 971.

7. L. Delaporte, Arslantepe-La Porte des Lions, Paris 1940, s. 3; H. Bossert, Asia, İstanbul 1946, s. 18; S. Ağaladağ, Eskiçağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi, Konya 1988, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 14.

8. L. Delaporte, s. 56; F. Kınal, s. 240; Ş. Günaltay, s. 224, nr. 97; M. Sözen, Anadolu Kentleri, İstanbul 1971, s. 186; H. Bossert, "Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları", III. TTK (15-20 Kasım 1943), Ankara 1943, s. 61.

9. A. Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale I, Paris 1940, s. 264; Milidia veya Melide'nin Sümerler tarafından kuşatıldıktan sonra terk edilerek Arslantepe'de ortaya çıktığına dair kaydında şehrin ismini bu şekilde zikretmektedir.

10. Ş. Günaltay, s. 105, 305; F. Kınal, s. 248; H. Bossert, "Zur Geschichte Malatyas", Archiv Für Orient Forschung IX, (1934), s. 330 vd.; E. Honigmann, "Malatya", EI² VI, s. 230.

11. İzoli veya Kömürhan kitabesinde bu isme rastlanıldığı gibi, Halep yakınında bulunan bir kitabe de "m-I-z" şeklinde adlandırılan yerin Malatya'yı işaret ettiği söylenmektedir. Bkz. E. Honigmann, "Malatya", EI² VI, s. 230; M. Kalaç, "Kömürhan Urartu Kitabesi", Belleten XX/79, (Temmuz 1956), s. 349; Malatya'nın veya Meliddu Devleti'nin Urartulara ve Kommagene Krallığına ait olduğu dönem hakkında bkz. H. Bossert, "Malatya Heykeltıraşlık Eserlerinin Kronolojisine Dair Felsefe Arşivi", İÜ EFTD II/1, (1947), s. 85 vd.

Kargamış Kitabesinde
yer alan Malatya adını
gösteren hiyeroglif.

Eski Çağ coğrafyacılarından Strabon (M.Ö. 58- M.S. 21) Malatya'nın coğrafi yerini ilk defa belirleyerek, şehirle ilgili dikkat çekici bilgiler verirken adını da "*Melitene*" olarak kaydeder.¹² MS, ilk yüzyılda yaşamış olan Pline ise, Fırat'ın kıyısında verimli topraklar üzerinde, Semiramis¹³ tarafından Melita adıyla kurulmuş olan Malatya şehrinin, Armania¹⁴ Eyaleti'ne komşu olan "*Melitene*" bölgesinin merkezini teşkil ettiği yolunda kısa bir bilgi vermektedir.¹⁵ Roma ve Bizans İmparatorluğu zamanında da "*Melitehe*" adını koruyan şehir, bu devletlerin doğu hudutlarında coğrafi konumu ve jeopolitik önemiyle önemli bir merkez olarak yükselmiş, Arap-Bizans mücadelesinin sürdüğü ve şehrin İslam hâkimiyetine geçtiği dönemlerde de aynı adla anılmaya devam edilmişti.¹⁶ Yer adlarının telaffuz farklılaşmasından bahseden P. Wittek, Türklerden evvel mevcut yer adları arasında "*Malatia*" yı da sayarak, bu gibi yer adlarının zamanla Türkçede vokallerin karşılıklı benzeşmesi ve telaffuz farklılaşması ile Türkçeye çevrildiğini söylemektedir.¹⁷ Araplar zamanında kadim şekline yakın bir imlayla ve '*Malatiyye*'

12. Strabon, s. 120; Strabon, Coğrafya, Anadolu XII, XIII, XIV, (nşr. A. Pekman) İstanbul 1972, s. 5 vd.

13. Procopius, Secret History (nşr. R. Atwater), Toronto 1986, s. 4; Procopius, Gizli Tarih, (nşr. O. Duru), İstanbul 1973, s.47, nr. 3.

14. D. D. Luckbenill, Ancient Records of Assyria and Babylonia I, New York 1968, s. 39; D.D.Luckbenill, II, s. 3-4; B. B. Piotrousky, Archaeologia Mundi Urartu, (nşr. J. Hogarth), Geneva 1969, s. 13, 128, Strabon, s. 1, 9, 30 vd.

15. Pline, s. 239; C. Texier, age.; III, s. 112; W. M. Martin, Description Historique et Geographique De Asia Mineure I, Paris 1852, s. 436.

16. Abu'l-Farac I, s. 9, 184; E. Hongiman, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, (nşr. F. Işıltan), İstanbul 1970, s. 17 vd. G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (nşr. F. Işıltan), Ankara 1986, s. 155; B. Umar E. Honigmann'a dayanarak, Melitene bölgesine Süryanilerce verilmiş olan ve onların dilinde "*sıcak*" manasına gelen "*Taut*" sözcüğünden türetilmiş "*Dautha*" adının, X. yüzyılda Bizanslılarca da kullanıldığını söylemektedir. Bkz. E. Honigmann, age., s. 86; B. Umar, Türkiye'de Tarihsel Adlar, İstanbul 1993, s. 207.

17. P. Wittek, "Bizanslılardan Türklerle Geçen Yer Adları", (nşr. M. Eren), Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, (1969), s. 225.

biçiminde adlandırılmıştır.¹⁸ İbn Şihna ve İbnü'l-Adim'in verdiği bilgilere göre şehir, İskender tarafından inşa edilmiş olup, o dönemde "*Meledni*" şeklinde anılmıştır. Meledni zamanla Arapçada "*Malatiyyeh*" olmuş ve dile hoş gelmesinden dolayı da "*Malatiyye*" şeklini almıştır.¹⁹ El-Cezire'nin merkezi durumunda olan şehir daha sonra Abbasiler devrinde de El-Avâsım bölgesinin merkezi olmuştur.²⁰ Arap-Bizans mücadeleleri sırasında bölgeye gelmeye başlayan Türkler bu güzel ve önemli beldenin adını değiştirmeyerek Araplardan aldıkları Malatya şekliyle günümüze taşımışlardır. Selçuklular Devri'nde yapılan idarî taksimatlarda "*Vilayet-i Malatya*" olarak geçmektedir. Selçuklu Dönemi'nin kaynaklarından Hoca Necmeddin El-Hoyî'nin "*Risale-i Fezleke*"sinde Malatya, Vastaniyye (Orta memleketler) içinde yer alırken, Ebu'l-Fida'nın eserinde hem Şam hem de Rum toprakları içerisinde gösterir.²¹ Anadolu Selçukluları tarafından da bir "*üstünlük ve asalet*" ifadesi olarak "*Dâru'r-Rifâ*" denilerek müstesna yeri vurgulanmıştır.²²

Osmanlı kaynaklarının hemen hemen hepsinin Malatya olarak zikrettikleri şehrin adı hakkında Evliya Çelebi'de dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Acemlerin "*Aspozan*";²³ Türkmenlerin "*Malatiye*"; Arapların "*Malatye*"; Yunanların "*Rakabe*" tarihçilerin ise "*Dârü'r-Rakabe/Rakbe*" dediği Malatya adını, Türk hükümdarı Efrasiyab / Alp Er Tunga'ya attettiği bir rivayetle açıklamaya

18. Taberî III, s. 572; El-Belazurî, *Fütuhü'l-Buldân*, (nşr. M. Fayda), Ankara 1987, s. 264 vd.; Abdulkadir Sivasî'nin müstensihî olduğu "*Haza Kitab-ı Seyyid Battal Gazi*" adlı eserde, Malatya şehri "*Malata*" (Malataya, Malatiyya, Malatya) şeklinde geçtiği ifade edilmektedir. Bkz. D. Kaya, "Battal Gazi Destanındaki Beldeler ve Tabiat Parçaları", II. BGMST, (19-21 Ekim 1987 Malatya), İstanbul 1988, s. 160 vd.

19. İbn Şihna, *Ed-Dürrü'l-Müntehab fî Tarih-i Halep*, Beyrut 1909, s. 195; İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb fî Tarih-i Halep I*, Beyrut, s. 251-252.

20. İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi II*, (nşr. M. B. Eryarsoy), İstanbul 1989, s. 486 vd.; Belazurî, s. 264 vd.; M. H. Yinanç, *Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 26 vd.

21. Âziz b. E. Esterabadî, *Bezm u Rezm*, (nşr. M. Öztürk), Ankara 1990, s. 316-324; Ebu'l-Fida, s. 51, 234; T. Baykara, s. 69-76.

22. İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'Umuri'l-Alâiyye*, (nşr. A. S. Erzi), Ankara 1956, s. 22, 90, 500; A. S. Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I", *Belleten XIV/53*, (Ocak 1950), s. 96-98; İ. C. Artuk, "Ortaçağda Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan Ünvanlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, H. Z. Koşay'ın Hatırasına Armağan, XXIV/2, (Ankara 1986), s. 65.

23. H.V. Moltke, *Türkiye Mektupları*, (nşr. H. Örs), İstanbul 1969, s. 212; Bu isme "*Aspuzar*" adıyla Türkistan coğrafyasında da rastlanılmaktadır. Bkz. V. Minorsky, *Hudud al-Alam*, s. 63-64, 104, 119.

"çalışmaktadır."²⁴ Burada bahsi geçen ve çeşitli kaynaklarda "*Aspuzu, Aspozan, Aspuzan, Aspuzi, Asapuzu, İsposan*", şekillerinde verilen bu isim, Malatya'nın günümüzdeki kuruluş yerinin eski adı olup, 1838'de Hafız Paşa maiyyetinde yer alan Mareşal H. V. Moltke'nin hatıralarında "*Aspuzu*" şeklinde görülmektedir.

Hitit kaynaklarında yer alan Melita kelimesinin yine Hitit dilinde "*bal*" anlamına gelen ve "*Melit /Melid /Milid*" kökünden türediği B. Hrozný tarafından ortaya konulmuştur.²⁵ Bilge Umur ise Malatya Luwi kültürü kenti olarak kabul etmiş olduğu şehrin adının "*bal*" anlamını belirten Luwi dilindeki "*Mallit*" sözcüğünün Melit'e yakın olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Hâlen balıyla ünlü olan Malatya ve yöresinin bu özelliğinin öncesi ve sonrasıyla Hitit Dönemi'nde de bilindiği anlaşılmaktadır. Malatya isminin bu anlamının başlangıçtaki şekliyle Abu'l-Farac ve Evliya Çelebi Dönemlerinde de bilindiğini bu yazarların kayıtları ortaya koymaktadır.²⁷ Yalnız söz konusu isim ilk şeklindeki formunu tabi olarak koruyamamış ve yukarıda gösterildiği şekilde değişik söyleniş biçimlerinden sonra esas kökünden pek de farklı olmayan bugünkü hâlini almıştır.

II- KALKOLİTİK-HİTİT DÖNEMİ ŞEHİRİ

Taş Devri kültürleri ile ilgili olarak ele geçen buluntular, Malatya yöresinde en Eski Çağlardan beri çeşitli insan topluluklarının yaşadığını göstermektedir. Elde edilen bilgiler Malatya yöresinin 8000 yıllık bir tarih geçişinin olduğunu ortaya çıkartmıştır. Neolitik Dönem'in önemli yerleşme yerlerinden Caferhöyük, Kalkolitik Çağ'ın "El-Ubeyd" kültürünün Anadolu'daki temsilcisi özelliğini taşıyan Değirmentepe ile Orduzu köyü yakınında bulunan Arslantepe, bunlar içinde en önemlileridir. Eski Malatya'nın kuzeydoğusunda geçmişte Fırat

24. Evliya Çelebi III-IV, s. 420; Seyyahun bu rivayetleri günümüz araştırmalarında da önemli görülerek tekrarlanmıştır. Bkz. F. M. Kırzioğlu, Her Bakımdan Türk Olan Kürtler, Ankara 1964, s. 27 vd., 114 vd. M. Cumbur, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yer Adları", Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (Ankara 11-13 Eylül 1984), Ankara 1984, s. 203-205.

25. B. Hrozný, Inscriptions Hittites Hieroglyphiques III, 1937, s. 381.

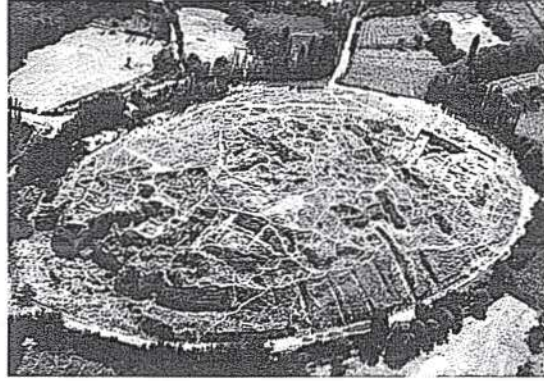
26. B. Hrozný, III, s. 381; F. Kınal, s. 210; Bkz. B. Umur, s. 561; Malatya ismi ve manası hakkında ileri sürülen farklı görüşler için ayrıca bkz. Niyazi Mısıri, Bazı Âsardan Toplanmış Muhtasar Malatya Tarihi, Malatya Halk Ktp. Nr. 251, s. 19 vd; E. Yalçinkaya, s. 56; E. Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara 1968, s. 68; E. Yalçinkaya, age., s. 3; M. Akturan, Cumhuriyetin 50. Yılında Malatya Müzesi, Malatya 1973, s. 9; S. San, Kalkınan Malatya, Malatya 1955, s. 7; H. Cevizoğlu, Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu, İstanbul 1991, s. 14, 162.

27. Abu'l-Farac II, s. 544; E. Çelebi III-IV, s. 424.

kenarında konumlanan, daha sonra Karakaya Baraj Gölü suyu altında kalan Değirmentepe, Halaf sonrası evrenin Mezopotamya etkisini

Anadolu'da bir başka yerde olmadığı denli yoğun yaşayan bir yerleşim olarak bilinmektedir ve El-Ubeyd (Obeyd) kültürüyle özdeşleşmektedir.²⁸

Bugünkü Eski Malatya, ovadaki dağınık yerleşim yerlerinden sonra ilk olarak Arslantepe'de şehir konumunda ortaya çıkmıştır ve MÖ, 3500'lerden itibaren Malatya bölgesi Arslantepe'nin kontrolünde olmuştur. Bürokrasinin geliştiği, aristokrasinin doğduğu, dinî, iktisadî ve siyasî kurumları bulunan merkezi devlet biçiminin ilk olarak görüldüğü yer olan Arslantepe Höyüğü'nde, MÖ,3300-3000 yıllarına ait kerpiç saray, 3600-3500'lere ait bir tapınak, binlerce mühür baskı, metal eserler bulunmuştur. Arslantepe, Fırat Nehri'ne yakın olmasından dolayı önemli bir coğrafi konumda yer alır. Burada olağanüstü bir yerleşim sürekliliğinin olması,

Arslantepe kazı alanı.

ovanın özellikle yerleşmenin bulunduğu yerde suyun bolluğundan kaynaklanan elverişli tarım yapılabilmesine bağlanabilir. Nitekim İtalyan kazı ekibinin yaptığı son araştırmalarda, suları kolayca tutulup kullanılabilen çok sayıda kaynak suyu ortaya çıkartılmıştır.²⁹

MÖ, 2300 yıllarında Anadolu'da mevcut 17 krallıktan birisine ait

olduğu bilinen Malatya, Anadolu ile Mezopotamya arasında Akadlı Sargon zamanından beri işleyen Hititler Devri'nde de kullanılacak olan Hattuşaş- Kültepe-Tegarama (Gürün)-Taranta (Darende)-Melit (Malatya)-Samusat (Samsat)- Urşu (Urfa) güzergâhında yer alan önemli bir

28. Özdoğan 1977, 39, Lev. 52. 67 ; U. Esin, "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazıları", (ed. O. Belli) Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (2000), 80-86 Resim 1-7; "Değirmentepe", Arkeo Atlas 1 (2002) 118; TAY 3, "Değirmentepe".

29. M. Frangipane, "Çamurun Gücü- Dağlar ve Fırat Arasındaki Arslantepe Kazıları", Antik Türkiye, (Türkçe versiyon: N. Aksoy), Roma 1998, s.106-137; M. Frangipane, "Arslantepe-Melid-Malatya", Arslantepe Hieropolis Lasos Kyme, (nşr. E. Özbayoğlu), Ankara 1993, s. 54 vd.; E. Weidner, "Malatya", AFO X VI, (Berlin 1952), s. 151; M. Özdoğan, s. 18-71.

şehirdi.³⁰ Proto Hitit olarak kabul edilen Kuşarra Krallığı'nın bölgedeki hâkimiyetinden sonra, Malatya ve çevresi uzun süre Hititlerin yönetimi (MÖ, 1650-1300) altında kalmıştır. Geç-Hitit Dönemi'nde Meliddu Devleti'nin merkezi olarak önem kazanmıştır.³¹ Bu dönemde Asur krallarına da haraç veren Malatya şehri, MÖ,1090'dan sonra Kargamış Krallığı'nın hâkimiyeti altına girecektir. MÖ, 876'dan itibaren yörede hissedilmeye başlanan Asur baskısı, III. Salmanasar'ın yaptığı üç seferden sonra kesin hâkimiyete dönüşecektir.³² Urartu hâkimiyeti dönemi Asurlar karşısında yenilgiye uğramalarıyla sona erecek (MÖ,707) ve Malatya, Kommanu Krallığı'nın başşehri hâline gelecektir.³³

III- ROMA-BİZANS ŞEHİRİ VE İSLAM HÂKİMİYETİ DÖNEMİ

Persler Devri'nin başlamasıyla Malatya şehri Kapadokya Satraplığı'nın on valiliğinden birisi olmuştur ve sırasıyla Selefkoslar, Pontus ve Kommanege Krallıklarına (MÖ, 69-MS, 72) bağlanmıştır.³⁴ Kapadokya'nın Roma hâkimiyetine geçmesiyle, İmparator Titus Devri'nde XII. Fulminata lejyonunun daimi karargâhının Arslantepe'nin 4 km. kuzeyine taşınmasıyla şehir burada gelişmeye başlamış ve Roma'nın doğu sınırlarını Fırat Nehri'ne doğru koruyan askeri yönü ağır basan bir şehir kimliğini kazanmıştır. Şehrin surlarını 532'de tamamlatan İmparator Jüstinianus, aynı zamanda burayı III. Armenia Eyaleti'ne de merkez olarak seçmiştir.³⁵ Roma'nın güneye doğru yaptıkları akınlarda siyasî-askerî üs niteliğini taşıyan Malatya, Bizans-Sasani savaşları ve Bizans-Arap mücadelesi sırasında mücadele sahası olmaktan kurtulamamıştır.

659 senesinde Habib b. Mesleme tarafından İslam hâkimiyetine geçmiş olmakla birlikte sürekli elde tutulamayacak ve iki taraf arasında sürekli el değiştirecektir. Kalın surları ve askeri gücü ile Araplar ve

30. G.Akçadağ, s.7.

31. Ş. Günaltay, age., s. 105; A. M. Mansel, Ege-ve Yunan Tarihi, Ankara 1970, s. 25; B. Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, İzmir 1982, s. 70; F. Kınal, s. 126, 227.

32. F. Kınal, s. 248-251; Ş. Günaltay, s. 305; A. T. Olmstead, "The Assyrians in Asia Minor", Anatolian Studies, Manchester 1923, s. 283 vd.; S. Lloyd, Türkiye'nin Tarihi-Bir Gezgin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları, (nşr. E. Varinlioğlu), Ankara 1997, s. 8 vd., 124; S. Ağaldağ, age., s. 187 vd.; G. Akçadağ, s. 8 vd.

33. L. Deleporte, Les Hitites, Paris 1936, s. 322; Ş. Günaltay, s. 306-307; A. Erzen, s. 30 vd.; B. B. Piotrovsky, s. 69, 82-83; S. Ağaldağ, s. 208 vd.; O. T. Olmstead, s. 287; B. Darkot, "Malatya", İA VII, s. 228.

34. V. Saint-Martin, I, s. 433; G. Akçadağ s. 9-10.

35. V. Chapolt, s. 164, 347 vd; W. M. Ramsay, s. 347; F. K. Kienitz, Büyük Sanağan Gölgesinde, (nşr. S. H. Kakinç), İstanbul, s. 76.

Bizanslılar için iki karşı dünyanın birleştiği bir noktada önemli bir sınır şehri olma özelliğini taşıyacaktır.³⁶ Bu dönem İslam mücadelesi içinde özellikle Seyyid Battal Gazi'nin ismi ve kahramanlık menkıbelerinin Malatya açısından ayrı bir yeri bulunmaktadır. Şehir, Abbasiler Devri'nde özellikle Harun Reşid zamanında (786-809) "El-Avasım" adıyla oluşturulan müstakil bir idari bölgenin merkezi ve aynı zamanda Araplar tarafından Horasan'dan nakledilen Türklerin yerleştirildiği yerlerden birisi olmuştur.³⁷

IV-DANIŞMENDLİLER, SELÇUKLULAR, MOĞOLLAR, MEMLUKLULAR VE DULKADİROĞLU BEYLİĞİ DÖNEMİ

1058 senesinde Kars- Erzurum üzerinden Kemah'a ulaşan Türk kuvvetlerinden Emir Dinar komutasındaki bir grup Malatya'ya gelmiş, o dönemin zengin ticaret şehirlerinden birisi olan Malatya'yı almış ve ganimetler elde etmiştir.³⁸ Bundan sonra Malatya'ya Türk akınları devam etmiş, Bizans İmparatoru Dukas, Türk akınlarıyla tahrip olan Malatya'yı tekrar imar ettirmiştir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra yöredeki istikrarsızlıktan faydalanılarak Malatya'dan Maraş'a kadar uzanan sahaya Ermeniler yerleştirilmiş ve 1071-1076 arasında Filaretos Bizans valisi olarak burada yöneticilik yapmıştır.³⁹ 1072'de Alpaslan tarafından

36. Taberî III, s. 572; Yakubî, Tarihü'l-Yakubî II, Beyrut, s. 300, 325, 362; İbn Kesir, El-Bidaye Ven Nihaye XIV, Beyrut, s. 140-142; A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi I, (nşr. A. M. Mansel), İstanbul 1943, s. 254, 269 vd., 341; A. Gabriel, s. 264; E. Honigmann, s. 17-19, 46 vd. 75; L. Bréhier, Vie et mort de Byzance I, Paris 1947, s. 36; Ş. Baştav, s. 55.

37. El-Mansur'ın El-Cezire halkından dörtbin savaççıyı Malatya'ya yerleştirilmesi ve bunlara maaş bağlaması hakkında bkz. Mesudî, Mürucü'z-Zeheb VII, Beyrut 1965, s. 133; Abu'l-Ferec, Tarihü'z-Zaman, (nşr. İ. Armele), Beyrut 1986, s.8 vd.; İbnü'l-Esir V, s. 447, IX, s. 303; Ş. Uçar, Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi, İstanbul 1990, s. 105, 118, 123; E. Honigmann, s. 39-40; G. Ostrogorsky, s. 154; C. Cahen, Des Origines Au début de l'Empire Ottoman, Bordas 1970, s. 182.; A. A. Vasiliev, Byzance et les Arabes I, Bruxelles 1935, s. 251; Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi I, s. 348; Ş. Baştav, s. 57.

38. Süryani Mihail, Süryani Mihail Vekayinâmesi II (1042-1195), (trc. H. D. Anderasyan), DİA Ktp., Nr. 956, s. 16 vd.; Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekâyinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (nşr. H. D. Andreasyan), Ankara 1978, s. 59, 107 vd.; Abu'l-Farac I, s. 312 vd.; S. Vryonis, The Decline of Medieval Hellenizm'in Asia Minor, London 1971, s. 18 vd.; F. Chalandon, L'Empire Byzantin Alexis I Comnène (1081-1118), Paris 1912, s. 11; M. H. Yinanç, Selçuklu Devri I, Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944, s. 53 vd.; C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979, s. 44; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, s. 20; M. A. Köymen, "Anadolu'nun Fethi", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi II, (1961), s. 99.

39. Süryani Mihail, s. 30-33; Abu'l-Farac I, s. 333; F. Chalandon, s. 96; J. Laurent, s. 25;

Anadolu fetihlerine devam etmekle görevlendirilen Artuk Bey, Malatya'yı almışsa da Selçuklu taht mücadeleleri sebebiyle geri çekilince, şehir tekrar Bizanslıların eline geçmiştir. Artuk Bey'in yerine atanan Emir Danişmend zamanında Gümüştekin Ahmed Gazi'nin 1085'de Malatya'yı Filaretos'un komutanı Gabriel üzerine yapılan bir sefer sonucunda ele geçirdiği, ancak Filaretos'un Sultan Melikşah'a başvurarak Malatya yöresine tekrar hâkim olduğu anlaşılmaktadır. 1092'de I. Kılıçarslan'ın Malatya'yı alma girişimi olmuşsa da, muhasara sırasında başlayan I. Haçlı Seferi, Sultan'ın geri dönmesine yol açmıştır. 18 Eylül 1102 tarihinde Gümüştekin, Malatya'yı Gabriel'den almış, buradan Tokat'a kadar uzanan sahada bir beylik kurmuştur.⁴⁰

Danişmendliler ve Selçuklular arasında mücadele sahası olan Malatya, 2 Eylül 1105'te Kılıçarslan tarafından alınmıştır. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra oğlu Tuğrul Arslan onun yerini almışsa da, annesi onun yerine idarede bulunacak ve Harput hâkimi Belek Gazi ile evlenmesinden dolayı Artuklu idaresine geçecektir. Bu durum karşısında Danişmendliler tekrar harekete geçecek ve 1124'te Malatya Emir Gazi tarafından alınacaktır. Danişmendlilerin zayıflaması ile Bizans- Selçuklu -Haçlıların hedefi hâline gelen Malatya, II. Kılıçarslan tarafından 25 Ekim 1178'de tekrar ve kesin olarak Selçuklu hâkimiyetine sokulacaktır.⁴¹ Selçuklu şehzadelerinden Muizzeddin Kayserşah, Rükneddin Süleymanşah, İzzeddin Keykavus ve Alaaddin Keykubad kısa sürelerle Malatya'ya hâkim olmuşlar, bunlardan Alaaddin Keykubad 1277'de Eyyubi prensesi ile Malatya'da yapılan düğünle evlenmiştir. Keykubad, Moğol tehlikesinin gelişmesi üzerine tahkim ettirdiği Malatya'da, Halife'nin elçilerini de ağır-lamıştır. Danişmendli ve Selçuklu Devri'nde Malatya önemli kültür ve ilim şehri özelliğini taşımış, çok sayıda İran ve Arap asıllı âlim Malatya'ya yerleşmiştir. Şehir özellikle Selçuklular Devri'nde pek çok yapıyla bezenmiştir.

Doğuda Moğol tehlikesinin gelişmesi üzerine Moğollardan kaçarak batıya doğru ilerleyen Türkmen kitleleri, Malatya'nın da içinde bulunduğu bölgeye yerleştirilmiştir.⁴² Baba İshak ayaklanmasının bölgeyi yıpratmasından faydalanan Moğollar Malatya'ya yönelik ilk girişimlerinden bir sonuç alamamışlarsa da, daha sonra 1244'te şehir Yasavur Noyan'ın eline

40. Süryani Mihail, s.42-43; Abu'l- Farac II, s.341; Urfalı Mateos, s.204-205.

41. Süryani Mihail, s.251, 263 vd.; Anonim Târih-i Âl-i Selçuk, (nşr. F. N. Uzluk) Ankara 1952, s. 24 vd.; S. Vryonis, age., s. 122, 126

42. F. Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1972, s. 86; M. H. Yinanç, s. 166-169

geçmiş, 1258'de Baycu Noyan tarafından tahrip edilmiştir.⁴³ Elli yıl kadar İlhanlı valileri tarafından yönetilecek olan Malatya'da İlhanlı veziri Reşüddiddin tarafından hayratlar yaptırılmış, Fırat'tan ayrılacak kanallarla iskân olunacak yerlere yeni köyler kurulması düşünülmüştür.⁴⁴

XIII. yüzyıl sonlarına doğru Malatya'da İlhanlı idaresi devam ederken, Memluklu Devleti'nin Anadolu meseleleri ile ilgilenmeye başlamasının bir uzantısı olarak bazı Memluklu emirlerinin akınları Malatya'yı etkilemiştir.⁴⁵ Malatya, 1314'ten itibaren Anadolu'ya düzeni sağlamak için gönderilen Emir Çoban'a malikâne olarak verilmiş, Malatya ahalisinin Emir Çoban'ın naibinin yönetiminden memnun olmaması ve Moğol baskısından kurtulmak için Memlukluları davet etmeleri üzerine, 27 Nisan 1315'te Şam naibi Seyfeddin Tingiz kumandasındaki Memluklu ordusu Malatya'ya girmiş, fakat şehir yine tahrip ve yağmadan kurtulamamıştır. Emir Çoban'ın şehirde hâkimiyetini tekrar kurması sonrasında Timurtaş İsyanı patlak vermiştir. Onun Anadolu'dan ayrılması ile Malatya Eretnalıların hükmüne girmiş, 1338'den itibaren de Memluklu hâkimiyetine geçmiştir. XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Malatya ve civarı Dulkadiroğulları ile Memluklular arasında mücadele sahası olacak, bazen Memluklu valiler bazen de Dulkadır beyleri tarafından idare edilecektir.⁴⁶ İmar edilmiş, iktisadi-ticari yönden önemli bir merkez olan Malatya, bu devletlerin yanı sıra bu dönemde Kadı Burhaneddin Ahmed'in de ilgisini çekmiş, Memluklu valisi Mintaş tarafından şehir Kadı'ya verilmek istenmişse de daha sonra bundan vazgeçilmiştir.⁴⁷

Malatya ilk olarak 1399'da I. Bayezid tarafından Osmanlı hâkimiyeti altına alınmışsa da, bu uzun süreli olmamıştır. Yıldırım Bayezid, Mısır Sultanı Berkuk'un ölümü üzerine Memlûklulara nüfuz sahasına inerek, Fırat Havzası boyunca Malatya, Elbistan, Behisni, Darende ve Divriği'yi

43. Hoca Reşidüddin Fazlullah Tabib, Müktebat-ı Reşidî, (nşr. Han Bahadır Muhammed Şafi), Lahor 1947, s. 263 (44. mektup); Abû'l-Farac II, s. 544 vd.; Abû'l-Ferec, Muhtasarüddüvel, s. 20-21; Abû'l-Ferec, Muhtasarüddüvel, s. 30; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 488 vd.

44. Reşidüddin, Mükatebat-ı Reşidî, s. 27, 277.

45. İbn Kesir, El-Bidaye Ve'n Nihaye XIV, Beyrut 1977-1982, s. 29; Aynî III, Mısır 1989, s. 134-135.

46. R. Yinanç, Dulkadır Beyliği, Ankara 1989; İbn Şeddâd, s. 171; Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, Ankara 1989, s. 9; İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Ankara 1984, s. 169; K. Y. Koprman, Mısır Memlukluları Tarihi, Ankara 1989, s. 162.

47. İbnü'l-Furat, Tarihü'l-İbnü'l-Furat IX, (nşr. C. Zerîk), Beyrut, s. 20, 22, 25-26; İbn Tagribirdî XI, s. 251, 319; Esterabâdî, s. 316-325; Y. Ahmed Tevhid, "Kadı Burhaneddin Ahmed", TOEM V/29, s. 302-305; Yücel, II, s. 126 vd., 270; R. Yinanç, s. 22, 28-29; Ş. Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bakış", Tarih Dergisi, S: 25, (1971), s. 21; Y. Yücel - A. Sevim, I, s. 332;

idaresine alıp, Osmanlı hududunu doğuda genişletmiştir. Malatya'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi vesilesiyle kaynakların hemen hepsinin ortak olarak kaydettiği durum, şehrin Türkmenlerden alındığının ifade edilmesidir.⁴⁸ Yıldırım Bayezid, Malatya'yı doğrudan ilhak etmeden Memlûkların yöreyle ilgili politikalarına benzer bir şekilde buranın idaresini Dulkadıroğlu Nasreddin Mehmed'e bırakarak Bursa'ya dönmüştür. Malatya'nın alınmasından müteessir olan Memlûklu emirlerinin şikâyetleri ve Erzincan Emiri Mutahharten'in teşviki ile Osmanlı idaresi yörede daha tam manasıyla kurulamadan, 1400 yılında Anadolu'ya giren Timur, önce Sivas ve Elbistan'ı işgal etmiş, sonra Malatya'ya yönelmiştir. Malatya ve çevresi işgal edilip yağmalandıktan sonra, şehrin idaresini yanında bulunan Kara Yülük Osman'a veren Timur, oradan Suriye Seferi'ne çıkmıştır.⁴⁹ Timur'un Malatya'dan ayrılmasından sonra, Dulkadıroğulları bölgeye tekrar hâkim olmuş, bu dönemden itibaren Malatya Dulkadır topraklarının bir kısmını teşkil etmesi sebebiyle Osmanlı- Memlûklu arasında devletlerarası çıkar çatışmalarının odak noktası hâline gelmiştir. Bölge üzerindeki Osmanlı-Memlûklu rekabeti, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı bölgeye çekmiş, neticede o 1465'de, Harput'u alıp, Malatya ile Elbistan'ı kuşatmışsa da bu durum uzun süreli olmamıştır.⁵⁰ 1480'de Fatih Sultan Mehmed tarafından beyliğin başına getirilen Alaüddevle Bey, II. Bayezid'in de desteğini sağlamış ve bölgedeki Osmanlı- Memlûklu rekabeti devam etmiştir. Bu desteğe rağmen 1484'te Yakup Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Malatya derbendinde Memlûklu kuvvetleri tarafından pusuya düşürüldüğünde, pusudan haberdar olan Alaüddevle, Paşa'ya bunu bildirmeyip Osmanlı ordugâhını yağmalatmıştır.⁵¹

48. Oruç b.Adil, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.32,57; Hoca Saadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 229; Solakzâde, *Solakzade Tarihi I*, s. 89; Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 74 vd.; Neşri'de, s. 341; Hadidi, s. 106.

49. Abubakri Tihrani, *Kitab-ı Diyarbakriyye*, (nşr.N.Lugal-F.Sümer), Ankara 1962, s.48; İbn Tagribirdi, s.218,265; Nizameddin Şami, *Zafemâme*, (nşr. N. Lugal), Ankara 1987, s.262

50. İbn Tagribirdi VII, s. 732; Abu Bakri Tihranî I, s. 569; J. E. Woods, 300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular, (nşr. S. Özbudun - N. Sakaoğlu), İstanbul 1993, s. 172, 195; W. Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, (nşr. T. Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 40 vd.; Ş. Tekindağ, "Memluk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", İÜ EFTD XXV, (Mart 1971), s. 29.

51. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 142 vd., 190; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tarihi V*, (nşr. Z. Danışman), İstanbul 1972, s. 21; R. Yinanç, s. 81. Solakzâde I, s. 401 vd.; Hoca Sadeddin III, s. 246 vd.; Aşıkpaşazâde, s. 214; Hadidi, s.318 vd.; Münecimbaşı, *Sahaifü'l-Ahbâr II*, s. 385-386; S. Tansel, Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı, İstanbul 1966, s. 96, 126 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, II, s. 191; Ş. Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten XXXI/123*, (Temmuz 1967), s. 349 vd.

V- OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ

Sultan Selim'in Osmanlı tahtına geçtiği sırada Malatya yöresi, İran'da ortaya çıkan ve batıya doğru genişleyerek gittikçe büyüyen Safevî tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 1507'de Şah İsmail kuvvetlerinin Memluklu topraklarına saldırdığını, Alaüddevle'nin Turna Dağı'na sığınması üzerine Elbistan ve Maraş şehirlerini yakıp yıktıklarını ve bu saldırı esnasında Malatya'ya da gelerek zarar vermiş olduklarını İbn İyas'ın kayıtlarından öğrenmekteyiz. Şah İsmail'in Diyarbekir valisi Ustacalu Muhammed 1510'da Memlûklû hududunu ihlal ederek Malatya'ya kadar ilerlemiş, fakat Alaüddevle Ustacaluları püskürtmüştür.⁵² Sultan Selim'in tahta çıktığı tarihlerde Malatya'yı ilgilendiren bir mesele de, hükümdarlığını ilan etmiş olan Şehzade Ahmed'in firar ederek Malatya'ya ve oradan Darende'ye gitmesi hadisesidir. Şehzade ilk önce Memlûk Devleti'ne ait olan Darende hududuna gelip, oradan Memluklu Sultanı Kansu Gavri'ye yazdığı mektupla biraderi Selim'in, saltanatı zorla aldığını ve babasının vefatına da sebep olduğunu şikâyet etmişti. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim'in kuvvet göndermesi karşısında, Şehzade Ahmed Amasya tarafına çekilmiş. Oradan Malatya ve Darende'ye kaçmıştır.⁵³ Bu durum üzerine Anadolu'daki Osmanlı arazisinin hâkimiyeti Sultan Selim'e geçmiştir.

Memlûklû ve Dulkadirli hâkimiyetinde önemli bir sınır şehri olan Malatya, Osmanlı Devleti'ne Çaldıran Seferi sonrasında katılmıştır. Dulkadir Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katmayı amaçlayan Sultan Selim, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'yı otuz-kırk bin kişilik bir kuvvetle Elbistan'a yollamış ve Alaüddevle, Göksun civarında yapılan savaşta öldürülmüştür. Görünüşte İran'a, fakat gerçekte Mısır'a sefere karar verilmiş ve Sinan Paşa komutasındaki ordu, 28 Temmuz 1516'da Memlûklû hududu olan Malatya'ya ulaşmıştır. Ordu, Sultansuyu civarında konakladığında, Sinan Paşa şehrin Memluklu valisine haber gönderip askerlerin Fırat üzerine köprü kurarak geçmelerine izin verilmesini istemiştir. Fakat bu isteğin kabul edilmemesi üzerine Mısır Seferi'ne çıkılmadan, Malatya teslim alınmıştır.⁵⁴ 30 Temmuz 1516'da Sultan Selim, Tohma Çayırı'nda

52. İbn İyas I, s. 114; Hayrullah Efendi, s. 160; Rumlu Hasan I, s. 96; R. Yinanç, s. 93 vd.

53. Hadidi, s. 326; Hoca Sadeddin IV, s. 150; Solakzâde II, s. 3; Münecimbaşı III, s. 448; Ş. Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", TD XVII/22, (1968), s. 52; İ. H. Uzunçarşılı, "Onbeşinci Yüzyılın İlk Yarısıyla On Altıncı Yüzyılın Başlarında Memluklu Sultanı'na Kaçan Osmanlı Şehzadeleri", Belleten XVII/68, (1953), s. 521 vd.; İ. H. Danşmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II, İstanbul 1972, s. 2.

54. Haydar Çelebi Ruznâmesi, (Feridun Bey Münşeati I), s. 398; Münecimbaşı II, s. 461 vd.; Hoca Sadeddin IV, s. 274 vd; Solakzâde II, s. 46-47; Nişancı Feridun Ahmed I, s. 426; Binbaşı Hüsnü, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi 1516-1517 "77 Nolu Askeri Mecmua Layihası", İstanbul 1930, s. 69 vd.

iken seferin Mısır üzerine yapılacağını açıklamış, 5 Ağustosta da güneye yönelerek sefere başlamıştır. Osmanlı'nın doğu ve güney siyasetinin bir parçası olarak bu bölgenin alınması ile Malatya da Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Malatya Kalesi'nin yanı sıra Halep'e bağlı Divriği, Darınde, Minşar, Kömi, Gerger, Behisni, Kahta, Rumkale ve Ayıntab Kaleleri de Osmanlı yönetimine girmiştir.

Malatya'nın, Osmanlı idaresi altına girdikten sonra sıradan bir iç bölge şehri hâline geldiği görülmektedir. Şehir; mevkii, ticari ve zirai imkânlarına rağmen, bir türlü eski parlak günlerine kavuşamamıştır. Bununla birlikte zaman zaman bazı siyasi ve sosyal hadiseler sahne olmaktadır da geri kalmayacaktır. XVI- XVIII. yüzyıl arasında Malatya ve civarında da eşkıyalık hadiseleri meydana gelmiştir.⁵⁵ Bilhassa Şah İsmail hesabına yapılan propaganda faaliyetlerinin neticeleri Malatya civarını da etkilemiştir. Bölgede en yıkıcı tesirleri görülen hareketler; 1577'de Şam Diyade adlı eşkıyanın Düzmece Şah İsmail sıfatıyla yöredeki aşiretleri ayaklandırması ve Malatya kadısının kuvvetleri tarafından bastırılması ve 1584-1591'de Malatya ve çevre illerde bin kadar bölük başı ile uzun süre eşkıyalık yapan Kızıroğlu Mustafa'nın faaliyetleridir.⁵⁶ 1592-1595 yıllarında Türkman-ı Halep beylerinden havass-ı hümayun mültezimi Ferruh Bey ve adamlarının reayaya yaptığı zulümler, 1592 sonrasında Rişvan, Bal Hasanlu, Selmanlu vs. aşiretlerin eşkıyalıkları, 1595-1600 arasında Malatya'da il erleri teşkilatı başına ağa tayin olunan Karayazıcı'nın faaliyetleri, 1608'de isyan etmiş olan Karakaş Ahmed Paşa'ya celaliliği bırakması karşılığında Malatya mutasarrıflığının verilmesi, XVIII. yüzyıl başlarında Malatya'da yeniçeri serdarı olan Mehmed'in mütegalibelik yapması gibi pek çok hadise, mühimme defterlerinde ve MŞS'de kayıtlıdır.⁵⁷

Malatya, genellikle XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin doğudaki bazı siyasi-askeri teşebbüslerinde konak yeri olmuştur. Meselâ Kanuni S. Süleyman'ın İrakeyn seferi (1533-1536) sırasında Musul, Hasankeyf, Amid, Ruha, Birecik, Malatya, Kahta ve Gerger yörelerinde kışlamak için Anadolu ve Rumeli Beylerbeyine icazet

55. Peçevî I, s. 56 vd.; ; Celalzâde Mustafa, Tabakât'ül-Memâlik ve Derecât'ül-Mesâlik, s. 161a - 161b; Peçevî I, s. 117 vd.; Solakzâde II, s. 151 vd.; Müneccimbaşî II, s. 525-526; Ç. Yetkin, Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, İstanbul 1984, s. 131.

56. BOA, MD 35, s. 188, nr. 473 (2 Recep 986); MD 35, s. 204, nr. 511 (2 Recep 986); BOA, MD 61, s. 64; BOA, MD 64, s. 122, 125; BOA, MD 64, s. 225, nr. 581.

57. BOA, MD 75, s. 66, nr. 177, s. 129, nr. 228, s. 130, nr. 231, s. 153, nr. 281; BOA, MD 78, s. 397, nr. 1019, s. 487, nr. 1254; M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Ankara 1975, s. 379 vd., 500; M. Akdağ, "Kara-yazıcı" İA VI, s. 340-341

verilmiştir.⁵⁸ 1635 Kasım ayında Revan seferi dönüşünde IV. Murad 8.konak yeri olarak Diyarbakır'dan Malatya'ya gelmiş, Sultan Malatya'da iken meşhur zorbalardan Nuh Halife yakalanarak idam olunmuştur. 1639'da IV. Murad Bağdad Seferi dönüşünde Malatya'da kalmıştır. 1682 Ekim'inde Malatya Beyi Katırcızâde Ahmed 100 adet kapu halkıyla Nemçe Seferi'ne katılmıştır.

a-Malatya'nın Osmanlı İdarî Teşkilatı İçindeki Yeri

Malatya ve yöresinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, bu bölgenin de tahriri yapılmıştır. 1518'de yapılan bu tahrir ile Malatya, Osmanlı idarî yapısı içine dâhil edilmişse de Maraş, Malatya, Ayıntab, Kars-ı Zülkadriye ve Sümeysad beldelerini ihtiva eden Zulkadriye bölgesi 1521'e kadar Osmanlı hâkimiyetini tanımak şartı ile Şehsuvaroğlu Ali Bey'e bırakılmıştır.⁵⁹ Onun ölümünden sonra ayrı bir beylerbeylik teşkil olunarak merkeze bağlanmıştır.⁶⁰

1530 tarihli Malatya tahrir defterlerine göre Şehir, Kasaba, Kîçik Hacılu, Arguvan, Keder Beyt, Cubas, Muşar, Kömi, Karahisar, Ağce Dağ nahiyelerinden meydana gelen Malatya kazası, Malatya, Gerger, Kahta, Besni, Divriği ve Darende kazaları ile birlikte Malatya sancağını oluşturmaktadır.⁶¹ Görüldüğü gibi 1518 tarihinden farklı olarak 1530'da sancağa Divriği ve Darende kazaları da eklenmiş durumdadır. 1547-1548 tarihli icmâl defterine (TD 257) ve 1560 tahririne göre (TK 142) Malatya sancağı Malatya, Gerger, Kâhta, Behisni kazalarından ve 1530 tahririnde görülen nahiyelerden meydana gelmekte ve bu tarihte Darende ile birlikte Divriği sancağı ve Arapgir sancakları müstakil hâlde görünmektedir.⁶²

1517 tarihli olduğu tahmin edilen bir sancak listesinde Malatya Yahya Paşa oğlu Mehmet Bey'in yönetiminde Arap vilayeti dâhilinde yer almaktadır.⁶³ 1521 tarihli bir yazmada aynı vilayet sınırları içinde görülen Malatya, 1522'den itibaren Rum-ı Hadis Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁶⁴ 1559 tarihinde Malatya ve Bozok Sancağı, sefer sebebiyle Zulkadriye

58. Nasuhî's-Silahî (Matrakçı), Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn, (nşr. H. G. Yurdaydın), Ankara 1976, s. 238.

59. Müneccimbaşı II, s. 417

60. T. Baykara, s. 87 vd.; M. H. Yinanç, "Dulkadirîliler", IA III, s. 661; Ayn Ali Efendi, Kavânin-i Âl-i Osman, s. 20

61. BOA, TD 408, s. 1-283, 283-416, 416-566, 566-676, 676-796, 796-845.

62. BOA, TD 257, s. 1; R. Yinanç - M. Elibüyük, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983, s. XIII.

63. TSMA, nr.9772, vr.4a

64. Beyazıt Ktp. Velîyüddin Ef. Nr.1969, vr.116-117a; BA, TD, nr.387, s.341

Eyaleti' ne bağlanmışsa da tekrar Rum Eyaleti'ne iade edilmiştir.⁶⁵ 1568 yılından itibaren Zulkadriye'ye bağlanmış olan Malatya, doğuya yapılan seferlerden dolayı 1578- 1588 arasında bazı arşiv kayıtlarında hem Zulkadriye hem de Rum Eyaleti'ne bağlı gösterilmiş, bu tarihlerden XIX. yüzyıla kadar kısa bir dönem hariç Maraş Eyaleti içerisinde yer almıştır.⁶⁶ Malatya sancağında 1717-1718 yıllarında malikâne sistemine geçilmiş ve bu durumunu daha sonraki yıllarda da muhafaza etmiştir. XVIII. yüzyılda Malatya Sancağı'ndaki havas-ı hümayuna ait gelirler, kuruluş tarihi bir önceki yüzyıla dayanan voyvodalık kurumuyla toplanmaktaydı. Malatya Voyvodalığı'na bağlı mukataalar Malatya Sancağı dâhilindeki bütün kazaları içermemekteydi.⁶⁷ Malikâne uygulamasıyla birlikte, Malatya Sancağı'ndaki mukataaların kimi zaman "iltizamen" kimi zaman da "mâlikâne vechile" yönetildiğini görmekteyiz. XVIII. yüzyılda, Malatya Sancağı'ndaki mukataaları malikâne olarak tasarruf edenler arasında, Rışvanvanzâdelerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Söz konusu yüzyılda, zade ailesine mensup bir çok kişi, mukataaları ya tek başlarına ya da ortaklaşa malikâne olarak almışlardır. XVIII. yüzyılda "bedel-i sancak-i Malatya" şeklinde mukâta'aya bağlanan bu sancak uzun yıllar Rışvanvanzâdeler'in tasarrufunda kalmıştır.⁶⁸

Malikâne olarak tasarruf edilen Malatya sancağı 1716'da Rışvanzade Mehmed üzerinde iken, şekavet ile maruf olması sebebiyle üzerinden alınmış, 1718'de Hasan'a iltizamen verilmiştir. Sancağın 1735-1739'da Rışvanzâde Mehmed Paşa'ya,⁶⁹ 1763'te Ebubekir Paşa'nın malikânesi iken ölümü üzerine Rışvanzâde Süleyman'a, 1764'te onun ölümü ile kardeşi Seyyid Abdurrahman'a tevcih edildiği, 1782'de "voyvodalık-ı Malatya" mukataasının Rışvanzâde Seyyid Ömer Paşa'nın malikânesi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰ Malatya Sancağı uzun yıllar gerek mütesellim gerekse malikâne sahibi olarak Rışvanvanzâdelerin yönetiminde kalmış fakat zulüm ve haksızlık yapımlarından dolayı zaman zaman bu görevlerinden alınmışlardır. Malatya 1839-1845 arasında, Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı kazalar arasında gösterilmiştir.⁷¹ 1874 tarihli Devlet Salnâmesi'nde de

65. BA, MD 3, s.373, nr.1000; MD 4, s.69,nr.696

66. BA, KK, nr.266, s.60

67. Erol Özvar, Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması, İstanbul, 2003, s. 127 ; Eftal Ş. Batmaz, "XVIII. Yüzyılda İltizam Sisteminin Malatya Sancağı'nda Uygulanışına Dair Bazı Gözlemler", Melita'dan Battalgazi'ye Tarih Arkeoloji Kültür Sanat Günleri II, Bildiriler Sunumlar, (16-25 Eylül 2006), Malatya 2009, s.149 vd.

68. MŞS, No: 2, s. 69-70; E. Ş. Batmaz, s.150

69. BA, A.NŞT, nr.1355, s.13; BA, A.RSK, nr.1572, s.8-9

70. BA, MAD, nr.10226,s.67-68

71. Cevdet Dahiliye, nr.7077

Akçadağ, Behisni, Hısn-ı Mansur ve Kahta kazalarından müteşekkil bir sancaktır. 1883 Mart'ında Malatya tekrar Mamûretü'l-aziz vilayetine bağlanmıştır. 1909 ve 1915 tarihlerinde müstakil vilayet olmak için girişimler olmuşsa da 1917-1918 tarihli son Devlet Salnâmesi'nde de aynı vilayete dâhil olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından itibaren müstakil il hâline gelmiş olan Malatya, bugünkü idarî yapılanmasına 1950'lerden itibaren kavuşmuştur. 1934'te Kemaliye, 1954'te Adıyaman, Kahta ve Besni ilçelerinin Malatya'dan ayrılmasıyla il sınırları bugünkü hâlini almıştır.⁷²

b- Osmanlı Döneminde Fizikî, Demografik ve İktisadî Yapı

XVI. yüzyıl ortalarında Malatya, sur dışına taşmış bir şehir görünümündeydi. Şehirde 1519-20'de 28 müslim, 4 gayrimüslim, 1560'da 29 müslim, 3 gayrimüslim mahalle mevcuttu. Tahrir defterlerinin verdiği bilgiler çerçevesinde, XVI. yüzyılda Malatya'nın mahalle sayısını 32 olarak tespit etmek mümkündür. 1519-1520'de 947'si müslim 185'i gayrimüslim olmak üzere toplam 1132 hane bulunmakta, muaf ve mücerredlerin ilavesi ile 6000-7000 civarı nüfusa tekabül etmektedir. 1560 tahririne göre, şehirde 1233'ü müslim hane olmak üzere toplam 1563 hane mevcuttu ve muaf ve mücerredlerin eklenmesi ile 8000-8500 civarında nüfus yaşıyordu.⁷³ En büyük mahalleleri Cami-i Kebir, Mescid-i Atabey, Mescid-i Hasan Bey, Mescid-i Küçük, Bab-ı Meşak olan Malatya, 1520-1560 arasında sancak merkezi olarak büyük şehir olmaya yaklaşan orta büyüklükteki bir şehir durumundadır.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda şehir nüfus ve fizikî açıdan önemli bir gelişme gösterememiştir. 1619-1625 tarihli bir defterde Malatya şehrinin avarızhâne sayısı 330 olarak verilmiştir. Bu durumda şehirde 16.500 miktarı nüfus bulunduğu ortaya çıkmaktadır.⁷⁴ 1657 tarihli MŞS'ne göre, şehirde 32 müslim, 1 müslim-gayrimüslim, 2 gayrimüslim mahallesi olmak üzere 35 mahalle, 293 avarızhâne bulunmakta ve bu da tahmini olarak 14.650 civarı nüfusa tekabül etmektedir. 1714-1720 tarihli MŞS'nin kayıtları şehirde 32-34 mahalle ve 368-372 buyut-ı reaya evinin mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Gerçek hane sayısına dönüştürülüp hesaplandığında, şehirde 18.400-19.000 civarı nüfus yaşadığı anlaşılmaktadır.⁷⁵

72. G. Akçadağ, "Malatya", DİA, Cilt 27, s.473.

73. BOA, TD 156, s. 62-63; BOA, TD 387, s. 886-891; TD 408, s. 1-13; TK 142, s. 7-16; R. Yinanç-M. Elibüyük, s. 9-16; G. Akçadağ, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası, s.73 vd., 94-95.

74. BA, MAD, nr.43, s.83,104

75. MŞS, nr. 1049, s. 169, s. 48, s. 58, s.197; MŞS, nr. 1050, s. 55-56, 82, 112

XVII. yüzyılda şehrin ticari kapasitesi değerlendirildiğinde, bir yüzyıl önceki yapıların devamlılığını görmekteyiz. Şehir merkezinde yer alan çarşı dışında, at pazarı, iplik pazarı adıyla iki meşhur pazaryeri, boyahane, kırıshane, bezzazistan ve hanlar bulunmaktadır.⁷⁶

1871-1872 tarihli Diyarbekir Salnâmesi'ne göre şehir 44 mahalle ve 2967 hane, kaza ise 6130 haneden meydana geliyordu. 1883-1884 tarihli salnameye göre, Malatya kazasında 10.032 hane, 19.264'ü müslim, 3612'si gayrimüslim olmak üzere 22.876 miktarı nüfus bulunmaktadır.⁷⁷ Aynı tarihte sancağın genel varidatı 6.830.205 akçedir, bunun 3.065.466 akçesinin masraflara harcanmıştır. 1894-95'te Malatya merkez kazasının nüfusu, 52.323'ü müslim nüfus olmak üzere toplam 59.470'dir. Bunun şehir merkezinde olan kısmı 12.145'i kadın, 12.626'sı erkek olmak üzere 24.771'dir. Aynı tarihte Eski Malatya'da ise 4542 kişi yaşamaktaydı. 1907 tarihli Mamûretü'l-Aziz Salnâmesi'ne göre Malatya livasının yıllık geliri 2.637519, gideri ise 1.412919 kuruştur, 52.873'ü müslim, 7239'u gayrimüslim olmak üzere toplam 60.112 nüfusu vardır.⁷⁸

1838 yılında şehrin bugünkü yerine, Aspuzu bağlarına taşınmasına sebep olan hadise, Mısır mütegalibesi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasında Anadolu'ya gönderdiği orduya karşı, umumi karargâhın 1838 yazında Elazığ (Mezraa)'dan Malatya'ya nakledilmesidir. O sırada Aspuzu'daki yazlık evlerinde oturan Malatyalılar, ordunun şehirden ayrılmasından sonra harap hâle gelmiş olan kışlık evlerine dönmemiş ve Aspuzu'da oturmaya devam etmişlerdir. Burası zamanla büyük bir şehir hâlini almıştır. Bu yer değiştirme hadisesi ve şehirdeki yapıların ve vakıf eserlerin hazin durumu, resmi olarak 15 Mayıs 1852 tarihli Harput Eyaleti valisinin yazısında da ifade edilmiş, şehrin eski mamur durumuna getirilmesi için sadarettten emir beklendiği yazılmıştır. Yüzyılın sonunda ise 14'ü Aspuzu merkezinde olmak üzere, Çırmıktı ve Eski Malatya'dakilerle birlikte 67 mahallesi, 5000'e yakın evi, 50 kadar cami ve mescidi, 6 medresesi, 10 kilisesi, dükkânları, 9 hanı, 5 hamamı, 45 değirmeni, 1 ortaokul, çok sayıda sıbyan mektebi, inşası süren "Teze Camii" ile kısa sürede gelişmiş bir şehir hâlini almıştır. 1863-65 arasında Akçadağ yakınında askeri kışla yapılmış ve Malatyalılar kışla inşası için 25.000 kuruşluk yardım yapmıştır. 1889 ve 1890'da binlerce dükkânın yanmasına sebep olan iki büyük yangın geçirilmiştir. 3 Mart

76. Geniş bilgi için bkz. M. Karagöz, "Malatya'nın XVII. Asırdaki Ticari İmkânları", Melita'dan Battalgazi'ye Malatya Tarihi ve Arkeolojisi Sempozyumu (16-25 Eylül 2006), s. 123 vd.

77. H.1266, 1272, 1279, 1289, 1294, 1295 Tarihli Devlet Salnâmeleri

78. H.1301, H.1312 Tarihli Mamûretü'l-Aziz Salnâmeleri

1893'te vuku bulan "Büyük Zelzele" Malatya ve civarında hayli tahribat yapmış, 1300 kişi ölmüş, 1200 ev, 4 cami ve çok sayıda dükkân yıkılmış, ertesi sene yerlerine yenileri inşa olunmuştur. 1893'te vuku bulan kolera salgınında da 896 kişi ölmüştür. 1899 senesinde Dağıstan ve Karabağ tarafından gelen 100 hane kadar muhacir kendilerine Yazıhan civarında 9500 dönüm arazi tahsis edilmek suretiyle Malatya havalisine yerleştirilmiştir.⁷⁹

Ticari ve askeri yollar üzerinde yer alan Malatya şehri, şehirde ve şehir dışındaki hanları, bahçeleri, hatırı sayılır zirai geliri ile önemli bir ticaret merkezidir. Roma Dönemi'nde kral yolunun, Selçuklu Devri'nden itibaren Basra'dan Bağdat yoluyla Malatya - Sivas - Tokat üzerinden Samsun'a (kuzey-güney yolu), Malatya - Sivas - Ankara üzerinden İstanbul'a ulaşan (doğu-batı yolu) çeşitli ticari kervan yollarının Malatya'dan geçmesi⁸⁰ şehrin her döneminde ticari hareketliliğini artıran özelliği olmuştur. Bu özelliği Osmanlı Devri'nde alınan vergilerinden ve şehirdeki ticari yapılardan da tespit edilebilmektedir.⁸¹ 1520'de şehirde geliri evkâf ve emlak verile 228 adet dükkân bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait diğer tahrirlerde kaydedildiği üzere, şehirde 1 han, 1 bedesten ve 200 civarı dükkân mevcuttu ve ihtisap, tamga, resm-i kapan, mahsul-i han, bâc-ı siyah, mahsul-i bezzazistan, yol bacaları gibi vergiler vergi gelirleri içinde önemli yer tutmaktaydı. Mesela tamga ile birlikte ihtisap geliri 1520'de 20.00, 1553'te 27.000, 1560'da 12.000, 1612'de 52.000 akçedir. 1520 ve 1530'da şehirden 13 kalem vergiden 184.400 akçe, 1560'a ise 23 kalem vergiden 511.093 akçe bedel alınacağı tespit edilmiştir. Şehirde gelişmiş bir dokuma sanayinin mevcudiyeti yüksek miktarda alınan boyahane vergisinden de anlaşılmakta, 1530'da 24.000, 1560'da 35.000 akçe geliri bulunmaktadır. Selçuklu devrinde yünlü, pamuklu, bez ve halı dokumacılığının belli başlı merkezlerinden birisi olan Malatya, Osmanlı Devri'nde de bu özelliğini sürdürmüştür. Kırmızı iplik hâlinde pamuk üretimi yapıldığı, beyaz çarşaflarının ünlü olduğu ve Halap'e giden kervanlar içinde Malatya'dan yüklenen pamuk ve kuruyemişin de bulunduğu şehirde, boyahane dışında kırışhane, güherçile

79. G. Akçadağ, "Malatya", DİA, Cilt 27, s. 463

80. S. Vryonis, s. 31 vd.; W. Ramsay, s. 56, 57, 300 vd.; M. K. Özergin, Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları, (Basılmamış Dr. Tezi), İstanbul 1959, s. 30 vd.; R. Bozkurt, Osmanlı İmparatorluğunda Kollar Ulak ve İaşe Menzilleri, Ankara 1966, s. 1, 15, 88; Y. Halaçoğlu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", Osmanlı Araştırmaları II, (İstanbul 1981), s. 123; H. R. Ünal, "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı", Arkeoloji-Sanat Dergisi II, (1983), s. 113 vd.

81. Malatya'nın ticari, iktisadi yapısı ve vergileri için bkz. G. Akçadağ, s.98 vd.

imalathanesi gibi küçük sınai birimleri de yer alıyordu.⁸² S. Faroqi, 1550-1600 yılları arasında Anadolu şehirlerindeki iş merkezlerini gösteren tabloda Malatya'da 1 bedesten, 1 han, 137 vakıf dükkânı, 64 temel komplekslerin dışında dükkânlar olduğunu tespit etmiştir.⁸³

Malatya'nın fiziki, demografik, sosyal, ekonomik yapısına dair bilgiler X. yüzyıldan itibaren çok sayıda seyahatname, gezi notları ve kitaplarda geçmektedir.⁸⁴ İstahri X. yüzyılda Malatya'yı büyük bir şehir olarak tasvir eder. Etrafı dağlarla çevrili olan şehirde asma, badem, ceviz ağaçlarının bol olduğunu, toprağında hem sıcak hem de soğuk bölgelerde yetişen tahılların yetiştirildiğini söyler. Hamdullah Mustavvfî XIV. yüzyılda Malatya'yı kuvvetli bir kalesi olan, otlakları meşhur, mısır, pamuk ve çeşitli meyvelerin yetiştirildiği güzel bir şehir olarak anlatır. Zakeriya Kazvini'nin Asarü'd-Bilad'ında Rum ülkesinde bulunan bu meşhur şehirde bulunan bir dağdan beyaz bir su fışkırdığını ve Fırat Nehri'nin bu bölgedeki ziraatı zenginleştirdiğini anlatılır. İbnü'l-Adim ise, Müslümanların elinde bulunan Malatya'nın mamur, büyük ve bol suya sahip, kendini koruyabilen bir şehir olduğunu kaydetmektedir.

Seyahatnamesinde Malatya ve civarına dair en teferruatlı bilgiyi veren Evliya Çelebi, 1655 senesinde çıktığı seyahati sırasında Malatya'ya da gelmiştir. 300 akçe paye ile şerif ve eski bir kaza durumundaki Malatya'nın, sancak merkezi olarak 7'sinde Ermenilerin de ikamet ettiği 32 mahallesi, çevresinin uzunluğu 5100 adım olan kalesi, 12 camii, 20 mescidi, tekkeleri, sultanî çarşısı, 11 sarayı, silahtar hanı, 7 sebili, 7 hamamı, mektepleri, çevresindekilerle birlikte 7 kilisesi, pabuççu ve bezzazların kaldığı bekâr odaları, 7800 bağ, 600 bostanı bulunduğunu belirtir. Şehrin 5265 tek veya iki katlı kargir hanesinden 300'ünün kale içinde yer aldığını, kale dışındaki evlerin ise büyük bir varoşu süslediğini, mahallelerin gece kapatılan kapıları bulunduğunu ifade etmektedir. Yaz aylarında ahalinin göçtüğü Aspuzu'da da cami, medrese, çocuk mektepleri gibi binalar ve her türlü meyvenin yetiştiği 700-800 bağ, 300 kadar fiskiye ve havuzlu ayan ve kibar evleri mevcuttur. Şehirde dışarıdan gelmiş kimselerle tüccarlar, bazı gayrimüslim ahali ile 300 kadar bekçi kalmaktadır. 1619'da Sivas'tan Malatya'ya gelen Polonyalı Simeon, surlarla çevrili ve bol meyve mahsulü olan şehirde, ahali bağ bozumu için yazlık mahale gittiğinden dolayı bekçiden başka kimseyi görmediğinden bahseder. 100 Ermeni hane bulunduğunu söyleyen

82. G. Akçadağ, s. 105 vd, 122-125.

83. S. Faroqi, *Towns and Townsman of Ottoman Anatolie (Trade, Crafts and Food Production an Urban setting (1550)*, Cambridge, 1984, s. 378 vd.

84. Kaynaklardan yazılmış geniş bilgi için bkz. Gökür Akçadağ, s. 70-73;

seyyah, 40 hıyar, 5-6 karpuz, 4 ekmek, birer dirheme, 1 okka et de 4 dirheme satılacak kadar ucuzluk ve bolluk içinde yaşandığına dikkati çekmektedir. Orduzu köyünde iki hafta kalan Simeon, buradaki Türklerin insan sever adamlar olduklarını, gayrimüslimlerle iyi geçinip onlara gavur değil İsevî- İsakulu dediklerini ifade eder. Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ' sında bayındır ve büyük bir şehir görünümünde olan Malatya'nın dağların eteğinde uzayıp giden bahçeleri ile bol suları methedilip, Dermesih suyu boyunca 15 köy sıralandığı anlatılmaktadır. Ayrıca müellif IV. Murad'ın silahtarı Mustafa Paşa'nın burada yaptırdığı handan, şehrin yakınında Kırkgöz denilen kantarmalı köprüden, 1646'da Melek Ahmet Paşa tarafından tamir ettirilmiş olan Battal Gazi'nin doğduğu evden de bahseder. 1835'te Anadolu'da yaptığı gezi sırasında Malatya'ya uğramış olan İngilizlerin Erzurum konsolosu J. Brant harap hâlde gördüğü Eski Malatya'nın yazlık kısımla birlikte 2800'ü Türk, 1123'ü Ermeni olan 3923 hanesi bulunduğunu, aşiret eşkıyalıklarının, veba- kolera gibi hastalıkların nüfusun azalmasına sebep olduğunu, çoğu kısımları yıkılmış olan surları, basit kerpiçten yapılma evleri, iki cami ve iki kervansaray bulunduğunu yazmıştır.

1838'de Hafız Paşa ile birlikte uzun süre Malatya'da kalan Alman Mareşal Moltke, Malatya'ya dair bilgi vermekte ve şehrin Nizip Harbi öncesi Osmanlı ordusunun kışlağı hâline gelmesini teferruatıyla anlatmaktadır. 5000 kadar kerpiçten yapılma düz damlı evleri olan bu önemli şehrin ahalisi, yazları Aspuzu'ya göçmektedir. Köyde kiraz, elma, kayısı, ceviz, incir, dut ağaçlarından meydana gelen iki saatlik mesafedeki bir ormanın içine gömülmüş vaziyette 5000 ev bulunmaktadır. Aspuzu sayısız gümüş gibi su damarlarının akarak verimli bir hâle getirdiği bereketli bir bahçe alanıdır. Aynı yıl şehre gelen Ainsworth, Eski Malatya'nın bir o kadarı harabe olan 500 evden meydana geldiğini, şehrin perişan hâline Hafız Paşa'nın ordusunun karargâhı hâline gelmiş olmasının sebep olduğunu anlatır. 8000 Türk ile 3000 Ermeni'den müteşekkil 11.000 nüfusun bulunduğunu kaydeder. Poujoulat aynı yıllarda uçsuz bucaksız bahçelerin içerisinde gizlenmiş görünümde olan şehrin 15.000 Türk, 5000 Ermeni nüfusu barındırdığını ve geniş Malatya Ovası'nın dağınık Türkmen çadırları ile dolu olduğunu ifade eder. C. Texier, yaz aylarında Malatya'ya geldiğinde, halkın Aspuzu bağlarına çekildiği bir dönemde şehri boş ve ıssız bulmuş, birkaç nizamiye alayının ilavesiyle şehrin dağınık hâldeki nüfusunun 30.000'e ulaştığını, bunun üçte bire yakınının Ermeni nüfus olduğunu yazmıştır. Eski Malatya'dan Aspuzu'ya doğru ilerlerken gözlemediği Malatya'nın kırsal alanlarını, Avrupa'nın henüz tanımadığı doğu harikalarından birisi olarak tarif eder. XIX. yüzyıl başlarında V.Cuinet

FIG. 214.—MALATYAN ESKİMERLER.

FIG. 215.—VALLEY OF THE TARKINA R.

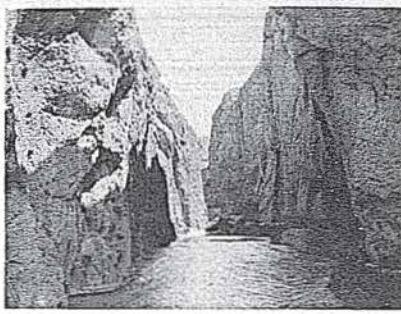

FIG. 216.—THE GORGE AT FERENDELL.

FIG. 217.—TOMB NEAR YAZI KUT.

Resimler: G. Bell

yüzölçümünü 14.600 km. ve dönümünü de 15.933.800 olarak verdiği Malatya sancağının, 5 kaza (Behisni, Kahta, Hısnımansur, Ağcedağ, Merkez), 9 nahiye ve 1240 köye sahip olduğunu ifade eder. Sancağın baş şehri olan Malatya'nın 1 mutasarrıf, 5 kaymakam, 9 müdür ve 1300 kişilik adli ve güvenlik personeli, 105.680'i erkek, 110.600'ü kadın olmak üzere 216.280 nüfusu bulunmaktadır. 30.000 olan şehir nüfusunun 26.880'i Müslüman, 3000'i gayrimüslimdir. Malatya'nın Osmanlı topraklarına dâhil olmasıyla, mevkiinin ticarî açıdan bir ambar olma meziyetine ve güzel ekim alanlarına sahip olmasına rağmen, şehrin imar görmediğini, tekrar bir şehir mertebesine çıkamadığını ifade eden müellif, Eski Malatya'nın yılın yarısından fazlasında terk edildiğini, zenginlerin sadece kışı geçirmek için buraya döndüklerini, sair zamanda terkedilmiş izlenimi veren eski şehirde, Aspuzu'da arsa alamayacak durumdaki 300 hane nüfusun yaşamakta olduğunu anlatır. G.L. Bell yüzyılın başlarında Halep'ten Konya'ya yaptığı seyahat esnasında Malatya ve civarını gezmiş, Aspuzu bahçelerinin güzelliğini anlatmış, Orduzu bahçelerinden geçerek ulaştığı Aslan-

Dr. GÖKNUR AKÇADAĞ

tepe’de Hitit kalıntılarını incelemiştir. Eski Malatya ve Aspuzu’nun sadece fiziki görünümü hakkında bilgi vermiş olan seyyah, terkedilmiş ve sokakları bomboş olan şehirdeki camilerin yıkıntı halinde olduğunu, hala ibadete açık durumdaki Ulu Camii’nin renkli yazıları bulunduğunu ifade etmiştir.